

TEISINGUMAS: JO FORMOS IR SOCIALINĖ REIKŠMĖ (metodologinis aspektas)

Prof. habil. dr. Alfonsas Vaišvila

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Teisės filosofijos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 71 46 97
Elektroninis paštas tfk@ltu.lt

Pateikta 2002 m. sausio 14 d.

Parengta spausdinti 2002 m. balandžio 11 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedros doc. dr. Saulius Arlauskas
ir šios katedros doc. dr. Vytautas Šlapkauskas*

S a n t r a u k a

Straipsnyje aptariamas teisingumas kaip socialines problemas integruojanti problema; ją sprendžiant sukuriamos subjektinės prielaidos kitoms socialinėms problemoms spręsti. Kadangi rinkos ekonomikos principai, valstybės institucijos, įstatymai veikia ne patys savaime, o per žmones, jie veikia taip, kaip tie žmonės yra nusiteikę doros, teisingumo ir teisėtumo atžvilgiu. Žmogaus sukurtų daiktų, politinio susitvarkymo formų kokybė – tai tik jo (žmogaus) dvasinės kokybės objektyvizacija, todėl kūriniai negali būti tobulesni už juos kuriančio žmogaus dvasios kokybę. Tuo grindžiama būtinybė sieti rinkos ekonomiką su „žmogaus ekonomika“.

Skiriamos trys teisingumo formos: etinė, teisinė ir socialinė, kurių bendrumas grindžiamas teisių ir pareigų vienvone, o skirtumai – tos vienovės pobūdžio kaita. Jų sistema suvokiama kaip tarpusavio papildymo santykis.

Įvadas

Teisingumas – teisės sampratų kaitos požiūriu. Etatizmo sąlygomis daugiau kalbama ne apie teisingumą, o apie teisėtumą, nes valstybė nustato, ką laikyti teisingumu. Oficialiuoju teisingumu čia gali būti paskelbiama bet kuri valstybės valia, jei tik jai suteikta įstatymo forma.

Tuo tarpu personalistinei teisės sampratai, atsigrežiančiai nuo bendrybės prie individo, pirmiausia rūpi teisingumas kaip pačių individų ilgalaikio sugyvenimo ir klestėjimo pagrindas: kokių mastu pozityviosios teisės priemonėmis pasiekimas vienodas teisinis dėmesingumas įvairių socialinių grupių interesams? Siekiama ne apskritai teisėtumo, o teisėtumo, pavaldaus teisingumui.

Su naująja teisės samprata ir teisinės valstybės populiarumu į socialinių vertybių priekį išeinant teisingumui, svarbu naujomis istorijos sąlygomis bent metodologijos lygmeniu permąstyti, kas yra teisingumas, ir koks jo vaidmuo sprendžiant socialines, ekonomines, teisines problemas.

Teisingumas kaip socialinių problemų integravimo veiksnys. Šiandien Lietuva susiduria su ištisa griūtimi problemų: gamybinio užimtumo, investicijų, rinkos paieškų, įstatymų stabilumo, žmonių tarpusavio pasitikėjimo, bendradarbiavimo, piliečių saugumo, teisėtumo, racionalaus valstybinio ir socialinio susitvarkymo, tarptautinės integracijos ir kitomis. Tačiau kai vienu metu egzistuoja tiek daug vienu metu spęstinių problemų, natūraliai kyla klausimas, ar negalima iš tų problemų išskirti vieną pagrindinę, integruojančią, kurią sprendžiant kartu

būtų sprendžiamos ir visos kitos? Tokia problema, manyčiau, yra. Tai teisingumo problema. Jos integruojantis pobūdis ne šiandien suvoktas. Išskyrus kraštutinius liberalus (F. A. Hayeką), jos socialine galia šiandien mažai kas abejoja. Platono iškeltą idėją apie teisingumo socialinę svarbą romėnai perfrazavo į plačiai paplitusį posakį: *Justitia est fundamentum regnorum*. Ir iš tiesų „*justitia*“ buvo ir, matyt, visą laiką bus socialinio stabilumo ir paties žmoniškumo pagrindas; jis įprasmina visą socialinį procesą, kiek šis yra sąmoninga žmonių veikla. Žmonijos judėjimas civilizacijos ir humanizmo linkme vyko ir tebevyksta teisingumo didėjimo žmonių santykiuose linkme. Civilizacijos pažanga nuo vergovinės, feodalinės, kapitalistinės iki šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės tėra tik to paties teisingumo pažangos istoriniai pasireiškimai, jo stiprėjimo, didėjimo stadijos. Tiek pažengiama į priekį, kiek įgyvendinama teisingumo. Socialines revoliucijas ir reformas skatino ir tebeskatina ne kas kita kaip teisingumo siekis ir ryžtinga kova dėl jo. F. Engelsas XIX a. kalbėjo apie darbo vaidmenį beždžionės sužmogėjimo procese. Šiandien, matyt, reikėtų kalbėti apie teisingumo vaidmenį žmogaus žmoniškėjimo, socialėjimo procese. Lietuvių tauta 1988–1990 m. sugriovė Sovietų imperiją ir atgavo nepriklausomybę remdamasi ne jėgos, o teisės ir teisingumo persvara. Teisingumas pasirodė esąs tokia galinga jėga, kad pajėgė sugriauti net ir tokią, regis, nesugriaunamą imperiją–monstrą, prieš kurią dar vakar drebėjo pasaulis.

Taigi kas yra ta jėga, slypinti teisingume, kad ji gali iš vidaus sugriauti galingas imperijas, sukelti revoliucijas arba ilgam normalizuoti šalių vidaus gyvenimą, tvirtai jį vesti pažangos linkme?

Pagrindas, kuris leidžia sureikšminti teisingumo problemą, yra tai, kad visos socialinės problemos savo turiniu yra žmogaus teisių įgyvendinimo problemos, kad asmeniui tenka įgyvendinti savo interesus ne šalia visuomenės, o visuomenėje. Tai aktualizuoja skirtingų asmenų, kaip atskirų naudų turėtojų, tarpusavio santykio problemą: ar konkretus asmuo siekia įgyvendinti savo interesus pripažindamas tik savo naudą, ar ją siekia derinti ir su artimo nauda, ieškoti savo pastangomis bendradarbių arba priešų? Nuo to priklauso, kas vyraus jų santykiuose – bendradarbiavimas ar tarpindividinė agresija.

Teisingumo infliacija. Pagrindinė šiandienos Lietuvos drama, slepianti didelį paradoksą, manytume, yra ta, kad nepriklausomybės atgavimas, kilęs ir vykęs su lūkesčiais padidinti teisingumą, virto to paties teisingumo nuvertėjimu, kai kuriais atžvilgiais toliau pažengusiu nei sovietmečiu. Tautos teisę į teisingumą agresyvioji tautos dalis daugeliu atveju pavertė teise nebaudžiamai savintis artimo naudą (tarybinių indėlių taupomosiose kasose nuvertinimas, investicinių čekių ir indėlių komerciniuose bankuose, „paskolų kontorėlėse“ išgrobstymas...). Neliko valstybės institucijos ar pareigūno, kurie pakiltų virš interesais susipriešusių ir tik savo naudos siekiančių individų (visuomenės) ir pareikalautų iš kiekvieno derinti savo naudą su artimo nauda, būtų suinteresuotas teisingumo branginimu ir jo įgyvendinimu valstybės mastu. Pati visuomenė, tegul ir organizuota, vargu ar pajėgtų kiekvieno atveju veiksmingai budėti teisingumo sargyboje...

Bet jeigu reikalavimas savo naudą derinti su artimo nauda nepopuliarus, tai nėra kriterijaus skirti „privačius“ interesus nuo „viešųjų“, nėra pagrindo ir piktintis, jei bankrutuojančių valstybinių įmonių vadovai gyvena planinės ekonomikos sąlygomis (kas mėnesį, nepriklausomai nuo produkcijos realizavimo, gauna per 10 tūkst. atlyginimo), o tų pačių įmonių darbininkai – rinkos ekonomikos sąlygomis (jie gali tikėtis atlyginimo tik pardavus visą jų pagamintą produkciją). Nėra ko piktintis ir dėl to, jei lietuvių tautai nuostolingai dirbant „Mažeikių naftai“, nenuostolingai sau joje dirba „Williams“ aparato žmonės... Kodėl tada nesutikti su F. Hayeku, kad „jeigu šiandien žmonės reikalauja teisingumo, tai ženklas nesubrendusio proto, rodantis, kad mes dar neperaugome šių primityvių sąvokų“ [1, p. 62–63]. Teisingumo devalvavimo sąlygomis „*subrendusio proto*“ rodiklis – sugebėjimas įvykdyti agresiją artimo atžvilgiu ir išvengti atsakomybės.

Ir tai suprantama: jei vertybe nelaikoma artimo nauda, kodėl vertybe turėtų būti laikomas teisingumas – skirtingų asmenų naudų pusiausvyros reikalavimas, kodėl tada jo nepriškyrus „primityvioms sąvokoms“?

Kliūtis vykdyti agresiją artimo atžvilgiu – teisingumo nepopuliarumo priežastis. Jei siekiama asmeninės naudos artimo naudos mažinimo sąskaita, teisingumas iš tiesų gali

tik trukdyti vykdyti agresiją artimo atžvilgiu, turtėti artimo skurdinimo sąskaita, valdyti artimą, jam viešpatauti. Tokiai agresijai nusiteikusio asmens požiūriu iš tiesų teisingumas negali būti niekas kitas tik „nesubrendusio proto“ ženklas. Šiandien pasaulis, JAV paskatintas, pakilo kovai su terorizmu (musulmonų, baskų, čečėnų, airių, palestiniečių...), bet ne su jo priežastimis, nes priežasčių paieškos gali atvesti prie pagrindinės terorizmo priežasties – abejingumo teisingumui; terorizmas gali būti suvokiamas ir kaip kraštutinis bandymas priešintis šiam abejingumui.

Bet jei teisingumas nėra vertybė, vargu ar galima tikėtis, kad kuri nors problema (taip pat ir terorizmo) bus patikimai ir ilgesniam laikui išspręsta, nes teisingumo ignoravimas, kaip jau minėta, visur kelia susipriešinimą, neapykantą, abipusį kenkimą ir negalėjimą bendromis pastangomis siekti gerovės. Jei kuri nors problema šiuolaikiniame pasaulyje sprendžiama galvojant tik apie kurios nors vienos socialinės grupės, tautos, valstybės naudą, tai yra ne problemos sprendimas, o tik pavojingas jos paaštrinimas.

Naivu būtų manyti, kad tokiomis sąlygomis bus populiarios kalbos apie teisingumą ir pats teisingumas. Ar atsitiktina, kad Lietuvoje per vienuolika nepriklausomybės metų nebuvo surengta nė viena konferencija teisingumo padėčiai Lietuvoje aptarti, išsiaiškinti, kaip su teisingumu dera priimami įstatymai, vykdomos reformos, kiek jos įtvirtina arba pažeidžia teisingumą. Pasirodo, tauta net ir siekdama iš esmės pertvarkyti savo gyvenimą vis dėlto gali gyventi nemąstydama nei apie teisingumą, nei apie moralę, nes šias vertybes pakeisti ateina „modernesnės“, pirmiausiai žmogaus gyvuliškąją prigimtį ir agresyvumą atpalaiduojančios ir išreiškiančios sąvokos: smurtas, seksas be meilės, nusikaltėlių „herojiškumo“ ir jėgos kulto reklamavimas, viešas žiniasklaidos cinizmas, narkomanija... Tai, kad Lietuva pirmauja pasaulyje savižudybių skaičiumi, ar nėra liudijimas, koku mastu beviltiškumas skverbiasi į tautą? O beviltiškumas niekur nėra vienas be teisingumo devalvacijos.

Žmogaus ekonomika ir rinkos ekonomika. Tendencija devaluoti teisingumą vyksta dar ir dėl to, kad manoma, jog teisingumas – tai tik moralinė, psichologinė, na, gal dar teisinė, bet ne ekonominė, ne daiktinė kategorija. Mat yra sugedęs ar sunkiai suvokiamas dvasinių ir materialinių vertybių sąveikos mechanizmas. Yra įprotis vertinti daiktus, pačias techninio veikimo priemones atsietai nuo jų šaltinio ir naudojimo subjekto – dvasinės žmogaus kokybės, todėl dažnai manoma, kad nūdienos Lietuvos pažangai trūksta tik daiktinių dalykų: gamtos turtų, finansinių investicijų, rinkų ir pan., bet ne dvasinių investicijų – doros, teisingumo, teisėtumo, atsakomybės... Jei kartais tos vertybės ir jų puoselėjimas prisimenami, tai jų determinuojantis vaidmuo ekonominei krašto pažangai išnyksta neapibrėžtumo migloje. Šių vertybių niekas neinventorizuoja, oficialiai neragina kurti, importuoti, priešingai – importuojamos smurto ir sekso investicijos, pirmiausiai skatinančios žmoguje ne socialumą, o biovitališkumą.

Lygiai taip pat mąstoma ir socialinių reformų atžvilgiu. Pirmiausia dėmesys skiriamas pačioms valstybės institucijoms, jų kompetencijai, įstatymams, ir neaišku, kokia vieta visoje šioje socialinėje instrumentarijoje tenka tos instrumentarijos kūrėjui ir naudotojui – Lietuvos žmogui, jo socialinei kokybei, užtikrinančiai tos instrumentarijos efektyvumą, nors, regis, aki-vaizdu, kad nei įstatymai, nei institucijos, nei rinkos ekonomikos principai patys savaime neveikia; visur veikia konkretūs asmenys ir veikia taip, kaip jie yra nusiteikę doros, teisingumo ir teisėtumo atžvilgiu. Daiktų ar politinio susitvarkymo kokybė – tai tik objektyvizuota tuos daiktus ar politines santvarkas kuriančio žmogaus dvasios kokybė.

Kad žmonės galėtų kartu gaminti, veikti, bendradarbiauti, reikalingas tarpusavio pasitikėjimas, t.y. teisingumo jausmu pagrįstas žinojimas, jog lygiateisiškumo pagrindu sudarytos sutartys bus vykdomos, kreditai gražinami, akcijos ir jų dividendai nebus nebaudžiamai pasisavinami, kitaip tariant, bendravimas nevirs tarpindividue agresija (išnaudojimu, pavergimu). Teisingumu grindžiami santykiai kaip tik ir ugdo tokį žmonių pasitikėjimą, kuris leidžia jiems sutelktai veikti, siekti kompromisų, vienas kitą remti, vieno galimybes padidinti kito asmens galimybėmis, telkti savo laisvas lėšas, jas kapitalizuoti (išnaudoti krašto vidaus investicines galimybes), steigti akcines bendroves, kurti naujas darbo vietas, didinti mokesčių

mokėtojų skaičių, jų pagrindu didinti valstybės galimybes materialiai padėti tiems visuomenės nariams, kurie dėl objektyvių priežasčių nepajėgia sau padėti bent minimaliu lygiu¹.

Kita vertus, teisingumas stabilizuoja teisėkūrą, nes draudžia priimti įstatymus, naudingus tik kuriai nors vienai socialinei grupei. Reikalaudamas vieno asmens naudą derinti su kito asmens nauda jis reikalauja kurti ne bet kokius įstatymus, o įkūnijančius socialinį kompromisą teikti pirmumą ne įstatymo formai, o turiniui. Tai lemia ir įstatymų vykdymo kokybę: įstatymai, kurie neįtvirtina teisingumo, negali būti uoliai vykdomi. Įstatymų vykdymo krizė (teisinis nihilizmas) dažnai tėra tik teisingumo ignoravimo padarinys, nes teisėtumas kyla iš teisingumo, o ne atvirkščiai.

Nedėmesingumas teisingumui žmonių santykiuose dramatiškai tuos santykius, artina juos prie gamtos, ir priešingai – teisingumo „dozės“ tuose santykiuose didinimas virsta tų santykių žmoniškėjimu, jų konfliktiškumo mažėjimu. Teisingumas tampa pagrindu žmonių pasauliui atsiskirti nuo šiaip gyvūnų pasaulio; jis atlieka šioje srityje tiesiog „kopernikiškąją revoliuciją“: brutaliai jėgai, iki tol tvarkiusiai žmonių santykius, sukuria teisę besiremiančio (civilizuoto) gyvenimo alternatyvą.

Dvasinių ir materialinių vertybių santykis – abipusio transformavimosi santykis. Šis teisingumo arba apskritai žmogaus dvasinės pažangos virtimas ekonomine (daiktine), socialine visuomenės pažanga rodo, kad vertybių skirstymas į materialines ir dvasines, jų supriešinimas tegalimas tik idealizuojančios abstrakcijos lygmeniu. Praktikoje jos yra vientisas abipusio transformavimosi procesas. Tam, kad visos žmogaus vertybės būtų įgyvendinamos ir atsinaujintų, jos turi nuolat virsti savo priešybėmis: dvasinės–materialinėmis, o materialinės vėl lemia naujos kokybės dvasinių vertybių atsiradimą, todėl ir teisingumas yra dvasinė vertybė, nors jo raiškos pavidalai ne tik dvasiniai.

Tai suteikia progą įsitikinti, kad siekis ekonominės pažangos be teisingumo, be paties žmogaus socialumo pažangos, nėra toliaregė politika. Vakaruose ši vertybių transformacija, jos reikšmė galutinai buvo suvokta tik po Antrojo pasaulinio karo. Būtinybę ją suvokti „paskubino“ nacionalsocializmas ir bolševizmas, parodę, iki kokio barbariškumo gali nusiristi visuomenė, norinti gyventi be teisingumo arba su iškreiptu teisingumu.

Tačiau jei teisingumas yra ekonominės pažangos skatintojas, teisėtumo ir visos teisinės sistemos veiksmingumo garantas, šiuolaikiniam teisininkui lemta būti ir strategu, kuris sprenddamas kiekvieną teisinę bylą jaučia atsakomybę ne tik už šio ginčo dalyvių likimą, bet ir už tai, kaip bylos sprendimas skatins teisingumo sąmonės visuomenėje didėjimą, stiprėjimą, populiarėjimą. Jam tenka įsivaizduoti, kad sprenddamas bylą jis sprendžia teisingumo nuostatų įsigalėjimo žmonių sąmonėje problemą, kad jis yra konkretaus teisingumo vykdytojas ne tik šios bylos, bet ir visos visuomenės mastu. Jis tampa atsakomybės už teisingumo likimą šalyje dalyviu.

Teisingumas kaip etinė, teisinė ir socialinė kategorija. Pripažinus teisingumo reikšmę įvairių žmogaus veiklos (kultūros) sričių pažangai nemažiau svarbu visapusiškai jį pažinti, kad būtų žinoma, kaip jį atpažinti konkrečiuose žmonių santykiuose, kaip juo grįsti socialinius sprendimus.

Dėl santykių, kurie gali būti vertinami teisingumo požiūriu, įvairovės teisingumas gali būti suprantamas keliomis prasmėmis: etine, teisine ir socialine. Visoms šioms galimoms teisingumo formoms būdinga ta pati teisių ir pareigų vienovė, išreiškianti pačią teisingumo esmę: asmuo gali pretenduoti tik į tokį kitų asmenų jam teikiamo gėrio (paslaugų) mastą ir pasirinkimą, kiek jis pats šio gėrio yra kitiems suteikęs; greta šios vienovės nėra pagrindo kalbėti apie teisingumą, todėl mainų lygiavertiškumas yra teisingumo objektyvumo ekono-

¹ Apie tai, kaip moralės, teisingumo ir teisėtumo neigimas naikina darbo vietas, liudija nesenas JAV Holivudo kino studijos bendradarbiavimas su Lietuvos kino studija. Amerikiečiai Lietuvoje kūrė kino filmą „Atila“. Minėta JAV kino studija pervedė Lietuvos kino studijai scenoms, butaforijai statyti ir kitiems techniniams darbams finansuoti milijonus dolerių. Ši sutartis leido sukurti naujų darbo vietų ir atvėrė galimybes Lietuvos kinematografijai bendradarbiavimo su užsienio kino studijomis perspektyvas. Tačiau kai reikėjo po kurio laiko mokėti darbininkams atlyginimus, pasirodė, kad pinigų jau nėra, jie kažkur „pasiklydo“ tarp Lietuvos kino studijos vadovų kišenių. Amerikiečiams beliko tik pasiguosti pasižadėjimu, kad jie daugiau Lietuvoje kino filmų nekurs. Atsisakius teisingumo ir teisėtumo, atsisakyta ir užsienio investicijų, abipusiai naudingo bendradarbiavimo, naujų darbo vietų, civilizuoto gyvenimo vilties.

minis turinys, o teisių ir pareigų vienovė – tokio lygiavertiškumo (teisingumo) juridinė išraiška (forma). Vadinasi, teisingumo formų kaita gali priklausyti tik nuo teisių ir pareigų vienovės pobūdžio kaitos.

Teisinio teisingumo atveju tai vienovei suteikiama įstatymo forma, dėl kurios ji tampa ne tik iš vidaus, bet ir iš išorės visiems vienodai ir kiekvienu atveju privaloma, o jos privalomumas garantuojamas ir valstybės prievarta. Etinis teisingumas skiriasi nuo teisinio savo pobūdžiu: teisių ir pareigų vienovė šiuo atveju egzistuoja ne išorinio įpareigojimo, o asmens vidinio įsitikinimo, įsipareigojimo veikti derinant savo naudą su artimo nauda pavidalu; ji garantuojama laisvu asmens apsisprendimu, sąžine ir viešąja nuomone.

Etinis teisingumas logiškai yra pirmesnis už teisinį, kaip laisvas apsisprendimas pirmesnis už išorinį įpareigojimą. Tik tuo atveju, kai tokio apsisprendimo teisingai elgtis artimo ir savo paties atžvilgiu nepakanka, etinis teisingumas papildomas teisiniu.

Socialinis teisingumas kaip asmens ir valstybės bendradarbiavimas sukuriant asmens teisiniam statusui teisių ir pareigų vienovės pavidalą ir jį palaikant. Nauja (savotiška) teisingumo forma, kuri valstybės lygmeniu ėmė formuotis XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje ir itin suklestėjo po Antrojo pasaulinio karo, yra socialinis teisingumas. Jį vadiname „savotiška forma” tik todėl, kad jam negalioja teisių ir pareigų vienovė ta prasme, kuria ji galioja etinio ar teisinio teisingumo atvejais. Etiniam ir teisiniam teisingumui būdinga tai, kad pats asmuo privalo suteikti savo etiniam ar teisiniam statusui teisių ir pareigų vienovės pavidalą: jis gali pretenduoti teisingumo pagrindu į tokias subjektines teises, kiek sugeba įvykdyti tas teises kuriančias ir palaikančias pareigas. Tuo tarpu socialinio teisingumo atveju kokybiškai nauja yra tai, kad teisių ir pareigų subjektas nėra tas pats asmuo; pareigas, kuriomis teisių turėtojas privalėtų legalizuoti savo subjektinę teisę į tam tikrą gėrį, perima kitas subjektas (valstybė, visuomenė arba kitoks socialinis darinys). Nauja ir tai, kad tas, kurio naudai skiriamas pareigų vykdymas, moralės ir pozityviosios teisės požiūriu atleidžiamas nuo šio vykdymo, todėl socialinis teisingumas iš pirmo žvilgsnio darosi labai panašus į teisių vertimą legaliomis privilegijomis, o privilegijos, kaip jau esame kitur įrodę, yra asmens agresija prieš visuomenę. Išėitų, kad socialinis teisingumas ne tik nėra teisingumas, bet ir iš principo priešingas pačiai teisingumo esmei.

Tačiau privilegija nėra vienareikšmiška sąvoka. Ji yra agresija tik tuo atveju, kai suteikiama asmeniui, kuris yra veiksnus fizine, psichine ir socialine prasme. Kadangi veiksnumas yra asmens gebėjimas savo veiksmais (pareigų vykdymu) susikurti teises, tas gebėjimas, kaip minėjome, gali būti ne tik fizinis, psichinis, bet ir socialinis. Bedarbis, būdamas fizine ir psichine prasme veiksnus, yra neveiksnus socialine prasme: jis nepajėgia esamomis sąlygomis imtis pareigų vykdymo ne dėl to, kad fiziškai ar psichiškai nepajėgtų ar nenorėtų jų atlikti, o dėl to, kad jo pareigos *hic et nunc* niekam nereikalingos (rinkos, kaip pareigų paklausos stoka) arba jų negalima atlikti dėl kitokių priežasčių, atsiradusių ne dėl asmens kaltės (gamybos priemonių, investicijų stoka). Rinkos ekonomikos sąlygomis didelė visuomenės dalis būdama veiksnis teisiniu požiūriu tampa neveiksnis socialiniu požiūriu, atsiranda nauja socialinio veiksnumo sąvoka. Socialiai neveiksnus asmuo yra eliminuojama iš rinkos santykių, o tuo pagrindu – ir iš kultūros, visuomenės. Susidaro grėsminga situacija tiek tokiam asmeniui, tiek ir pačiai visuomenei, nes už visuomenės ribų atsidūręs asmuo „triukšmauja”, veržiasi atgal į visuomenę, kėsindamasis į jo sugrįžimui trukdančias socialines struktūras.

Siekdama to išvengti, visuomenė yra priversta tokių asmenų atžvilgiu vykdyti vadinaują socialinį teisingumą, t.y. pripažinti asmeniui, kaip sakėme, tam tikras teises (pvz., kompleksinę teisę į minimalų pragyvenimą) ir atleisti jį nuo tas teises kuriančių ir palaikančių pareigų vykdymo (tą vykdymą visuomenė prisiima sau). Kad šis atleidimas nuo pareigų būtų teisėtas ir valstybei privalomas, jis turi būti įtvirtinamas įstatymu, taip suteikiant šiai pagalbai ne tik legalumą, privalomumą, bet ir stabilumą: ji atskiriama nuo labdaros epizodiškumo.

Vadinasi, socialinis teisingumas, kiek jis nepavalduos tiesiogiai suprantamai teisių ir pareigų vienovei, nėra teisinis: jis kyla ne iš asmens teisės, o tik iš teisėto intereso, iš visuomenės geraširdiškumo, socialinio solidarumo, iš to fakto, kad asmuo gyvena tam tikroje bendrijoje ir kad visi tos bendrijos nariai reikalingi vienas kitam ne tik kaip daiktinių paslaugų

keitimosi subjektai, bet ir kaip sąlyga, kad dėl buvimo šalia vienas kito jie darytų vienas kitam teigiamą įtaką, išliktų žmonėmis. Juk vien dėl to, kad nevaikštome nuogi (nudistai mano kitaip – jiems drabužis ne žmoniškumo ženklas, o žmoniškumo praradimas), kad turime gėdos ir padarumo jausmą (šie jausmai skiria žmogų nuo šiaip gyvūnų), turime būti dėkingi ir skolingi vienas kitam, minėtam buvimui šalia vienas kito. Ši „skola“ yra tam tikras pagrindas – imperatyvas padėti tam kitam asmeniui tais atvejais, kai jis dėl nuo jo nepriklausančių arba ir priklausančių priežasčių negali sau padėti bent minimaliu lygiu, kad jis šios pagalbos pagrindų galėtų ir toliau būti šalia mūsų ir šiuo buvimu toliau socializuotų mus ir pats save.

Dėl šio egzistuojančio solidarumo asmuo turi tam tikrą moralinę (bet ne juridinę) teisę siekti, kad visuomenė perimtų iš jo kai kurias jo pareigas tais atvejais, kai jis pats nepajėgia sau padėti teisių ir pareigų vienovės pagrindu. Todėl vykdyti socialinį teisingumą – tai valstybės ar visuomenės priemonėmis perimti pagalbos reikalingo asmens pareigas ir taip jį sugrąžinti į visuomenę. Kitaip tariant, socialinis teisingumas – tai asmens integravimas į visuomenę po to, kai rinkos ekonomika jį pašalina arba grasina pašalinti iš visuomenės, pavertė ar grasina paversti socialiai neveiksniu ir dėl to – potencialiai pavojinga jėga sau ir visuomenei.

Šių trijų teisingumo formų santykis nėra prasilenkiantis, konkuruojantis. Tai abipusio papildymo santykis, pajėgus palaikyti visuomenėje ilgalaikį individų bendradarbiavimą, socialinių struktūrų stabilumą, skatinti ekonominę ir socialinę pažangą.

Taigi teisinio veiksnio kompetencijos nepakankamumo socialiniam stabilumui palaikyti suvokimas reikalauja plėtoti įvairias teisingumo formas, kurių įgyvendinimas skatina šiuolaikinę socialinę teisinę valstybę funkcionuoti jau ne kaip teisės, o kaip teisės ir etikos (geraširdiškumo, korporacinio solidarumo) sąveikos viešpatavimo organizaciją.

Išvados

1. Kai šalyje vienu metu egzistuoja daugelis neatidėliotinai spręstinių problemų, kyla klausimas, kuri problema yra integruojanti, kurią sprendžiant kartu būtų sprendžiamos ir visos kitos socialinės problemos? Tokia problema laikoma teisingumo problema.

2. Teisingumo prioritetą sietinas su naujosios (personalistinės) teisės sampratos ir teisinės valstybės populiarėjimu, kai siekiama ne apskritai teisėtumo, o teisėtumo, pavaldaus teisingumui. Teisingumas apibūdinamas kiekvieno asmens, siekiančio visuomenėje įgyvendinti savo interesus, vidiniu nusistatymu artimo atžvilgiu (pagarbus arba agresyvus).

3. Teisingumui išeinant į socialinių vertybių priekį svarbu iš naujo permąstyti, kas yra teisingumas ir koks jo vaidmuo sprendžiant socialines, ekonomines, teisines problemas.

4. Teisingumo socialinė reikšmė sietina su jį konkretinančia subjektinių teisių ir pareigų pusiausvyra. Būtent ji lemia teisingumo gebėjimą:

a) ugdyti žmonių pasitikėjimą vienas kitu, skatinti juos sutelktai veikti, bendradarbiavimu ir kompromisais didinti atskiro asmens teisių įgyvendinimo galimybes;

b) stabilizuoti teisėkūrą (draudžia priimti įstatymus, naudingus tik kuriai nors vienai socialinei grupei);

c) stiprinti teisėtumą (įstatymai, kurie neįtvirtina teisingumo, negali būti uoliai vykdomi);

d) susieti rinkos ekonomiką su „žmogaus ekonomika“.

5. Žmogaus dvasios kokybė, kurią apibūdina ir teisingumo joje dalyvavimo mastas, lemia jo sukurtų daiktų, įstatymų, institucijų ir socialinio susitvarkymo būdų kokybę. Veikia ne patys įstatymai, ne valstybės institucijos, ne rinkos ekonomikos principai, o konkretūs asmenys. Jie veikia taip, kaip yra nusiteikę doros, teisingumo ir teisėtumo atžvilgiu.

6. Dėl santykių, kurie gali būti vertinami teisingumo požiūriu, įvairovės skiriamos trys teisingumo formos: etinė, teisinė ir socialinė; šių formų bendrumas grindžiamas teisių ir pareigų vienove, o skirtumai – tos vienovės pobūdžio kaita:

a) etinis teisingumas – teisių ir pareigų vienovė, egzistuojanti kaip asmens vidinis įsitikinimas derinti savo naudą su artimo nauda ir garantuojamas asmens laisvu apsisprendimu, sąžine bei visuomenės nuomone;

b) teisinis (arba paskirstomasis) teisingumas – teisių ir pareigų vienovė, įtvirtinta įstatymu ir garantuota valstybės prievarta.

Etinis teisingumas logiškai pirmesnis už teisinį, kaip laisvas apsisprendimas pirmesnis už privalomą įpareigojimą;

c) socialinis teisingumas – tai asmens ir valstybės bendradarbiavimas suteikiant konkretaus asmens teisiniam statusui teisių ir pareigų vienovės pavidalą. Ši teisingumo forma kuriama asmens socialiniam neveiksnumui įveikti ir visuomenės stabilumui garantuoti. Ji kokybiškai nauja yra tuo, kad teisių ir pareigų subjektas čia nėra tas pats asmuo; pareigas, kuriomis teisių turėtojas privalėtų legalizuoti savo subjektinę teisę į pageidaujamą gėrį, perima kitas subjektas (valstybė, visuomenė ar kitoks socialinis darinys). Nauja ir tai, kad tas, kurio naudai skiriamas pareigų vykdymas, moralės ir pozityviosios teisės požiūriu atleidžiamas nuo šio vykdymo.

Socialinio teisingumo šaltinis – geraširdiškumas, socialinis solidarumas, kylantis iš to fakto, kad asmuo gyvena civilizuotoje bendrijoje ir kad visi tos bendrijos nariai vienas kitam reikalingi ne tik kaip keitimosi daiktinėmis paslaugomis, bet ir paties žmoniškumo (padorumo, gėdos jausmo...) kūrimo ir palaikymo subjektai.

7. Teisingumo formų sistema egzistuoja kaip tarpusavio papildymo santykis.

8. Teisinių priemonių nepakankamumo socialiniam stabilumui palaikyti suvokimas reikalauja plėtoti įvairias teisingumo formas, kurių įgyvendinimas skatina šiuolaikinę socialinę teisinę valstybę funkcionuoti jau ne kaip teisės, o kaip teisės ir etikos (geraširdiškumo, korporacinio solidarumo) sąveikos viešpatavimo organizaciją.

□ □ □

LITERATŪRA

1. **Hayek F. A.** Legislation and Liberty. Vol. 2: The Mirage of Social Justice. – Chicago, London, 1976.

□ □ □

Justice: it's Forms and Social Significance

Prof., Habil. Dr. A. Vaišvila

Law University of Lithuania

SUMMARY

1. When a lot of problems, which must be solved immediately, exist in the state at the same time, a question arises, what problem is integral while solving it all the other social problems could be solved. Such a problem is the problem of justice.

2. The social significance of justice is linked with abilities of justice:

a) to form the inter-confidence of people, to stimulate to act them jointly, to enlarge the possibilities of the realisation of human rights by their collaboration and compromise;

b) to stabilize legislation (justice forbids to legislate laws which could be useful only for one social group);

c) to enlarge the lawfulness (laws, which don't establish the justice can not be executed zealously);

d) to unite market economics with the „the economics of the man”.

3. This ability of justice (it's social significance) is grounded on the mutual transformation of spiritual and material values: the quality of the human spirit predetermines the quality of objects, laws, institutions and methods of the social order. The quality of objects is only the objectivization (exterior manifestation) of the spiritual quality of their creator. Not laws, not state's institutions, not principles of market economics, but concrete persons act in such a way how they are disposed for morals, justice and lawfulness.

4. Justice makes an influence on the behaviour of the person in it's three forms: ethical, legal and social; which community is based on the unity of rights and duties, and differences are based on the change of this unity:

a) ethical justice – the unity of rights and duties, which exists as the interior confidence of a person and which is guaranteed by the free personal self-determination, the conscience and the opinion of society.

b) legal justice – the unity of rights and duties, which is established by the law and is guaranteed by the state's coercion.

The ethical justice is preceding against the legal justice as the free self-determination is preceding against the imperative obligation.

c) The social justice is the collaboration of a person and the state while creating and supporting the unity of rights and duties of the concrete person. This new form of justice presupposes that the subject of rights and duties isn't the same person; the other subject (the state, the society or the other social union) takes over duties which are necessary for the legalization of the subjective right to the desirable value. There is a new fact that a person, for whom the execution of duties is assigned, is exempted from this execution under the norms of morals and the positive law.

The origin of the social justice is the social solidarity which arises from that fact that a person lives in the civilized community and that all members of such a community are necessary for each other not only as the subjects for exchange of material services, but also as the subjects who create and support the humanity.

5. The relation of three forms of justice isn't the relation of the competition, it is the relation of their coexistence.

6. The apprehension, that legal measures are not sufficient for the support of the stability of the society, requests to develop various forms of justice; their realisation stimulates the modern social state to function as the state which is submitted not only to the rule of law, but also to ethics.